

մական» (1888-1896) վեցամսեայ թերթը՝ որ կը հրատարակուէր Մոսկուայի Գլխավոր ընդդիմութիւնը «Մեղու Հայաստանի» էն էր որ կու գար. Մեղու հայաստանը և Մշակակերպարներ երկու ուժերն գաղափարային կուսակցութիւններ էին որ կը բախէին իւրարու դէմ: Յայտնի ու ճակատաբաց էր Արծրունի իր պայքարին մէջ, կը գնէր անվեհեր ազգի ու կրօնքի գաղափարներուն տարբերութեան հարցը (տես «Իմ խոստովանութիւնը» Մշակ. 1880, թ. 164), ազգային գիտակցութեան, ուսումնարաններու, թատրոնի, հայկական բնիկ բարքերու, աւուստի, լեզուի, գրականութեան միջոցով հարցեր. կը շեշտէր կիներու ազատագրութեան և ուսումնական զարգացումի անհրաժեշտութիւնը, կը զբաղէր հայ ժողովուրդի անասական հոգեբով, ինչպէս և հայկական հարցով՝ որ ուսման-թրքական պատերազմով հրատապ խնդիր մը դարձած էր. ինքն ալ, ինչպէս երբեմն Նազարեանց, կը ցանկար որ հայ ժողովուրդը ջահն ու ռահ-վիրան ըլլայ արեւմտեան քաղաքակրթութեան Առաջնորդ Ասիոյ մէջ: Մշակ-ի արժէքը կը կայանայ գլխավորապէս շարժում ստեղծելուն՝ քան թէ նորութիւն բերելուն մէջ, որովհետեւ կը կրկնէր գրեթէ Հիւսիսարեւելի ուղղութիւնն ու գաղափարները: Կրկնուածը, սակայն, սկզբունքն էր միայն, զայն պաշտպանելու եղանակը և ընթացքը՝ տարբեր: Արծրունիի առաւելութիւնը գործնական մաքին մէջ էր, իր յարձակումները, իր մերկացումները իրենց շարժառիթը կ'առնէին կեանքէն, իրականութենէն, կը ձկտէին աւելի մօտէն դէպի ժողովուրդը, ազդարարելով որ ան հետեւի միայն իր անկեղծ բարեկամներուն, որոնք կը ցանկան իր օգուտը, լուսաւորութիւնը և բարձրութիւնը: Արծրունի մտցուց բանական, քննադատութիւնը. առիկա իր գէնքն էր. բայց ան լոկ քանդող մը չէր, այլ միանգամայն կառուցանող իր առաջարկութիւններով և բերած նոր գաղափարներով, հակառակ պահպանողականներու բռնած

ամուլ գիրքին՝ որոնք նոր հոսանքի առաջնորդները կ'անուանէին լուսնորդիական, այսինքն աշխարհաքաղաքայիններ, եւրոպականացած մտքեր, հեռու ազգային շահերէն: Իրենց համար այդ ազգային շահերէն՝ մնալ կառնած հին աւանդական մտայնութեան, անոնք՝ նոյն ազգամուկ-կրօնականներն էին, որ նախընթաց շրջանի լուսաւորութեան ծառայողները, Նազարեանցն ու Արծրունին, կը հայտնէին իրրեւ դաւաճողութիւններ ու բողոքականացած հայեր: Յեղաշրջում ու զարգացում՝ ազգի մը յառաջագնացութեան կարեւոր պայմանն է. այդ ճշմարտութիւնը ըմբռնած էր Արծրունի: Ըմբռնած էր թէ ինչ բանի մէջ կը կայանայ խմբագրի պաշտօնը, որ միայն բացասական դեր մը կատարելու մէջ չէր անշուշտ. ան կը շարժէր այն սկզբունքէն՝ որ ինչպէս բնագէտը հետազոտելով երկրի խաւերը դուրս կը հանէ հարստութիւններ, այսպէս խմբագիրը պէտք է հետազօտէ, քրքրէ հասարակութեան թմրած ուժերը, կարողութիւնները, ձկտումները, և տայ անոնց ուղղութիւն, խրախոյս ու առաջնորդութիւն: Այս պարզիւն է, ըստ իրեն, հրապարակագիրը՝ որ երկար տառն թերթի մը խմբագրութիւնը վարելէ վերջ՝ ապացոյցը չէ սուսած այս հետազոտական աշխատանքին: Արծրունի ստուգիւ քննող միտք մ'էր, առանց շատ խորութեան, ու մանաւանդ խանդավառ ոգի մը՝ հայեացքը ուղղած ազգային: Առանց մեծ գրողէտ մ'ըլլալու՝ արեւմտեան գեղեցիկ սճին, ինքն է գրական մեծ գարթօնք մը ստեղծողը եօթանասնական թուականներուն, ինքն է որ զարկ տուաւ թատրոնի, ինքն է զարձեւալ որ խրախուսեց ու մեծցուց իբր վիպագիր Րաֆֆին՝ որ ոտանաւորի փորձերով սկսաւ: Իր արդիւնքն է նաեւ արեւելահայ գրական լեզուն զարգացումը ու մանաւանդ մայրենի լեզուն գործածութեան խիստ պահանջը ընտանիքներու մէջ՝ շարք մը խմբագրականներով, որոնցմէ է «Լեզու և կեանք» (թիւ 11), որուն յաջորդեցին ուրիշներ, մշակելով միեւնոյն հարցը՝

Արծրունի իրրեւ հրապարակագիր անձ ժլտելիօրէն պատրաստուած իմացականութիւն մ'էր, եւրոպական ըմբռնումով: Իր կատարած դերն ալ, հետեւաբար, ազգային կեանքի զանազան երեւոյթները շօշափող, ունեցաւ լայն արդիւնք հասարակական, գրական ու քաղաքական մարդերու մէջ: Սակայն Արծրունիի մէջ կիրքը յաճախ կը մղէր ոչ միայն ուժգին յարձակումներու, այլ նաեւ թերացումներու իր քննադատութիւններուն մէջ. սեւեռող միտք ու կրքոտ՝ յաճախ չէր տեսներ արուեստի կատարեալ

արտայայտութիւնները, ինչպէս Պետրոս Աղամեանի մը հանդէպ իր բռնած գիրքը բացայայտ ապացոյց է, չտեսնելով անոր մէջ բացառիկ առաջնորդ մը, որ ի հեճուկս իր գոտաւորաններուն, յաղթանակներէ յաղթանակ քայլեր կը կատարէր Կովկաս ու Ռուսաստան:

Հ. ՄԵՍՐՈՊ ՃԱՆԱՇԵԱՆ

(Արտատպուած է ձեռնագրի «Պատմութիւն Արդի Հայ Գրականութեան» գրքէն, որ մասնաւորապէս է):

NOTES SUR QUELQUES OUVRAGES ARMÉNIENS DE PROVENANCE DOMINICAINE

(Շար. Բագմ., 1951, թիւ 1-2, էջ 40)

II.

LE «BARNABÉ» DE L'ÉVÊQUE BARTHELEMY DE PODIO.

Barthélemy de Podio O. P. avait été élevé à la dignité épiscopale par le pape Jean XXII, le premier mai 1318. Il s'établit dans la ville de Մարաշ dans l'Aserbaïdjan, d'où il passa en 1330 au village de Քանայ pour fixer sa résidence dans le վերին վանք սուրբ Աստուածածինի fondé par le baron Gorg, իշխան du village. Dans ce couvent eut lieu, la même année 1330, la fameuse conférence des vardapets qui s'unirent à l'église de Rome. Trois ans après, en 1333, l'évêque Barthélemy de Podio mourut à Քանայ où son tombeau était encore en vénération au 17e siècle.

A partir du seizième siècle, les auteurs européens ont confondu cet évê-

que avec plusieurs autres personnages; avec un certain «Barthélemy de Bologne», avec un «Barthélemy de Tivoli» qui ne semble avoir jamais existé⁽¹⁾, et finalement avec un autre Barthélemy originaire de la ville de Bologne, qui portait le surnom «Le Petit». C'est pourquoi les auteurs ecclésiastiques de l'occident ont l'habitude de désigner cet évêque sous le nom de «Bartholomaeus de Bononia» ou «Bartholomaeus Parrus». On lui a souvent attribué la fondation de la province dominicaine arménienne qui existait en Transcaucasie depuis 1583 sous le vocable de «Provincia Naxivanensis in Armenia

1. Cf. M. A. van den Oudenrijn, *L'évêque dominicain fr. Barthélemy, fondateur supposé d'un couvent dans le Tigré au 14e siècle* dans la *Rassegna di Studi Etiopici*, 1946 (V), 7-16.

Maiori». En réalité cette province de l'ordre n'était autre chose que la transformation de l'ancien institut appelé «*Կարգ Միաբանողաց*», fondé non pas par l'évêque Barthélemy, mais par son ami arménien Յոհան Քանեցի. D'après Յր. Մխիթարի Ապարանցի, cet institut nettement arménien aurait été approuvé par le pape Jean XXII en 1331. Mais la profession des premiers եղբայրք Միաբանողք et l'élection de Յոհան Քանեցի comme premier վերախնամող de la congrégation ne semble avoir eu lieu qu'en 1344.

Dans les collections de manuscrits arméniens on rencontre assez souvent des ouvrages et des opuscules de l'évêque Barthélemy de Podio. Les plus importants sont le Քարոզգիրք, la Dialectique et le Վեցորէից. Ici nous avons à parler en premier lieu de son Քարոզգիրք qui existe dans beaucoup de manuscrits. Mais dans la plupart de ces manuscrits on trouvera aussi des sermons qui certainement ne sont pas de l'évêque de Մարաղա. Parmi les Միաբանողք du 14e siècle les sermons de l'évêque Barthélemy existaient en plusieurs recueils; chaque prédicateur y ajoutait ce qui lui semblait utile ou intéressant. C'était toujours l'évêque Barthélemy qui prêtait son nom à ces sermonnaires, mais bientôt il n'y eut plus deux manuscrits dont le contenu fût absolument

2. Le Մուրթեանց Գիրք n'est pas la plus ancienne parmi les traductions de Qrna; elle n'est pas de 1320, date à laquelle cette école n'existait pas encore, mais de 1340. Il y a une erreur dans le texte du colophon de ce livre tel qu'il a été édité par M. Աճառեան dans le catalogue des manuscrits de Tabriz; il faut lire «*Ե. Կրորդի*» au lieu de «*Ե. Կրորդի*». Comme il résulte de la préface du Մուրթեանց Գ. ce livre a été traduit

identique. Pour s'en convaincre, il suffit de comparer entre eux les manuscrits 48, 219, 231, 313, 397, 681, 682, 690, 1026, 1080, 1610 et 1861 de la bibliothèque de Saint Lazare. D'autre part, on trouve parfois des sermons authentiques de Barthélemy de Podio dans des recueils d'autres auteurs. Ainsi par exemple dans les mss. arméniens 44 et 95 de l'Université de Turbingue, dans le ms. 16 du collège Nersisėan de Tiflis et dans les mss. 263 et 313 des PP. Mekhitharistes de Vienne.

La traduction du Քարոզգիրք de Barthélemy a été faite en 1331. Elle est la première des nombreuses traductions qui ont été effectuées dans le couvent de Քանայ⁽²⁾. Elle est aussi la première des traductions faites par Yakobos, religieux de Քանայ, qui devait bientôt après obtenir le titre de vardapet et entrer dans l'ordre dominicain⁽³⁾. C'est pourquoi le colophon du Qarozgirq montre quelques différences caractéristiques, si on le compare au «grand colophon en prose» qui a été employé pour la plupart des livres traduits à Qrna pendant les années 1331-1347. Nous donnons ici le texte du colophon d'après le ms. «H 1 Super.» de la Bibliothèque Ambrosienne de Milan (= M). Au pied de la page nous notons les variantes fournies par Alichan, Sisakan, 374-375 (= A), Ջարսզանաղեան

en arménien après le Ասաբիսեանց Գ., dont la traduction est de 1339.

3. A noter que Yakobos vardapet Qrneci n'a jamais appartenu à la congrégation de Միաբանողք comme la plupart de ses amis et collaborateurs. Bien avant la profession religieuse de premiers Միաբանողք il avait été reçu dans l'ordre dominicain et cela du vivant même de l'évêque Barthélemy.

Պատմութիւն Հայերէն դպրութեան, II, 2de éd. 1905, 165-166 (= Z) et Յովսէփեան, Խաղբակեանք, I, 3, New York 1942-3, 180-182 (= Y), qui ont édité le même colophon, intégralement ou partiellement, d'après d'autres manuscrits.

Եւ թարգմանեցաւ գիրքս այս ի ժամանակին, յորում էր թիւ մարդեղութեանն⁽⁴⁾ Քրիստոսի Աստուծոյն⁽⁵⁾ մերոյ Ռ. ԳՃ. ԼԱ. Ի⁽⁶⁾ յաւուրս սրբազան պապին Հռոմա⁽⁷⁾ որ Յովհաննէս⁽⁸⁾ կոչիւր: Եւ էր նա նստեալ յապ Յովհաննէս⁽⁹⁾ Պետրոսի, քսաներորդ երկրորդ թողիկոսութեան⁽¹⁰⁾ Հայոց⁽¹²⁾ Տեառն Յաւորա⁽¹³⁾, որ էր⁽¹⁴⁾ յոյժ հնազանդ⁽¹⁵⁾ եկեղեցոյն⁽¹⁶⁾ Հռոմա⁽¹⁷⁾ և հրամանակատար: Եւ անդրդուելի դոճակ միաբանութեան, տէր Զաքարիայի, աթոռոյն առաքելոյն Թադէոսի վերադառնալի: Եւ նուաասա⁽¹⁹⁾ և յետինս ի բանասիրաց, Յաւորոս, որ արժանի եղէ միաբանութեան սուրբ եկեղեցոյն⁽²⁰⁾ Հռոմա⁽²¹⁾ և Հասա⁽²²⁾

առ ոսոս առն⁽²³⁾ Աստուծոյ, Տէր Բարդուղիմէոսի⁽²⁴⁾ և⁽²⁵⁾ իբրեւ ծարաւած ոք զտեալ զՋրհորս⁽²⁶⁾ ոսկեղէնս⁽²⁷⁾ լի կենդանի ջրով և խեցեղէն և⁽²⁸⁾ բեկեալ ամանով՝ հանի սակաւ մի յաղբերէս յորդարուխ⁽²⁹⁾ և զովացուցաք զպատգումն մեր: Զի Տէր Բարդուղիմէոս⁽³⁰⁾ ուսեալ էր զպարսիկ լեզուն, նաեւ ես սակաւ մի ծանօթ էի այն⁽³¹⁾ լեզուն, որով և⁽³²⁾ զգիրքս զայս, բազում ջանիւ փոխեցաք ի հայս ի գեղեցկանիստ երկիրս որ կոչի երնջակոյ⁽³³⁾ գաւառ⁽³⁴⁾, ի գեղս⁽³⁵⁾ Քանա⁽³⁶⁾ ընդ հովանեաւ սուրբ Աստուածածնին, որ նոր շինեցաւ զօրուս թեամբ⁽³⁷⁾ Կոստին ի⁽³⁸⁾ յեթանասուն օր⁽³⁹⁾: Եւ այս ամենայն բարութեանցս⁽⁴⁰⁾ եղեւ պատճառ ուսումնասէր և արիաջան, վառեալ աստուածային հրովն ի սէր միաբանութեան սուրբ եկեղեցոյն⁽⁴¹⁾ Հռոմա⁽⁴²⁾ Յովհաննէս⁽⁴³⁾ վարդապետն⁽⁴⁴⁾ որ Քանեցի⁽⁴⁵⁾ կոչիւր եւս: Որ յոյժ⁽⁴⁶⁾ հմուտ եղեալ էր ի մէջ ընկերաց իւրոց Հայաստանեացս⁽⁴⁷⁾ ուսմանց⁽⁴⁸⁾: Այնու⁽⁴⁹⁾ ոչ լցաւ փափաք⁽⁵⁰⁾

4. YZ: —եան,

5. YZ: —ոյ,

6. Y om:

7. Y: Հռոմայ, Z: Հռոմայ,

8. Y: Յոհան, Z: Յոհաննէս,

9. Y: յաթու,

10. Y: Յոհան, Z: Յոհան,

11. YZ: կաթու —,

12. Y om:

13. YZ: —այ,

14. Z om:

15. Z add: էր,

16. YZ: —ւոյն,

17. Y: Հռոմայ, Z: Հռոմայ,

18. Z add: և,

19. YZ: նուաասա,

20. YZ: —ւոյն,

21. Y: Հռոմայ, Z: Հռոմայ,

22. AYZ: —այ,

23. Y: առ,

24. YZ: Բարդուղիմէոս, A: Բարդուղիմէոս,

25. AYZ om:

26. AYZ: Ջրհորս,

27. AYZ: ի կեանս, M: ոսկեղէնս,

28. A om:

29. AZ om; Y: յորդարուխ,

30. Y: Բարդուղիմէոս, AZ: Բարդուղիմէոս,

31. AZ: պարսիկ,

32. AYZ om:

33. YZ: —կայ,

34. A om:

35. AZ: գեղս,

36. A: Քանայ, Y: Քանայ, Z: Քանայ,

37. AZ add: սուրբ,

38. A: om; Z: ի եթանասուն,

39. AZ: օրն

40. Z: —եանց,

41. AYZ: —ւոյն,

42. Y: —մայ, AZ: Հռոմայ,

43. AY: Յոհան, Z: Յոհան,

44. A: —պեա

45. A: Քանեցի,

46. Y: այժմ,

47. AY: —այցս,

48. AYZ: —ման,

49. AYZ add: և,

50. M: փափաք,

բանասիրութեան⁽⁵¹⁾ իւրոյ, զի առեալ էր սակաւ⁽⁵²⁾ մի զճաշակ զխառնութեան Հոովմայեցւոցն⁽⁵³⁾։ Վասն որոյ իբրեւ զՆսու⁽⁵⁴⁾ Նաւեա⁽⁵⁵⁾ երթեալ լրտեսեաց զերկիր աւետեացն, այսինքն զճարտութիւն Հոովմայեցւոցն⁽⁵⁶⁾։ Եւ երբ ի նոցանէ պտուղ գեղեցիկ և ողկոյղ բարեհամ⁽⁵⁷⁾ լծակաւ բազում նեղութեամբ⁽⁵⁸⁾, զլիւրդբեալ⁽⁵⁹⁾ ալրն Աստուծոյ, զաէր Բարդղղիմէոս⁽⁶⁰⁾ և բնակեցոյց ի գեղս⁽⁶¹⁾ Քանա⁽⁶²⁾ ծառաւ լով⁽⁶³⁾ նմա իբրեւ մի⁽⁶⁴⁾ ի սրբոց⁽⁶⁵⁾։ Եւ ետ շինել զճրաշալի եկեղեցիս և զբնակութիւնս⁽⁶⁶⁾ բարեպաշտ⁽⁶⁷⁾ առն⁽⁶⁸⁾ պարոն Գորգա⁽⁶⁹⁾, առաջնորդի գեղջս քոնացոյ⁽⁷⁰⁾։ Եւ ոչ թաքոյց զայսպիսի դանձա վասն ինքեան միայն⁽⁷¹⁾, այլ զբազումս յորդորեաց ի միաբանութիւն սուրբ եկեղեցոյն⁽⁷²⁾ Հոովմայ⁽⁷³⁾ և քաջ⁽⁷⁴⁾ վարդապետութեան⁽⁷⁵⁾ նորա։ Եւ բերեալ զբնկերակիցս իւր, արար կեցողի⁽⁷⁶⁾ այսմ մեծի բարութեանս։ Վասն որոյ աղաչեմք⁽⁷⁷⁾ յիշել⁽⁷⁸⁾ ի Տէր՝ սրտի մտօք։

En comparant ce colophon du Qarozgirq au « grand colophon en prose » que nous lisons dans le *Դատաստանաց Գիրք*, dans les traités de *Ջուանի Սնգիւացի*, dans le Missel de Qrna, dans l'*Առաքինութեանց Գիրք*, dans le *Մոլութեանց Գիրք*, dans les livres de philosophie, dans le « Livre Albert » (*Com-*

pendium theologiae veritatis) et dans les deux tomes de la Somme Théologique de S. Thomas d'Aquin, on remarquera que, dans le Qarozgirq, le traducteur Yakobos ne porte pas encore son titre de vardapet, qu'il n'y figure pas encore comme membre de l'ordre des Frères Prêcheurs, que le baron Gorg n'est pas encore accompagné de son épouse Էթիկ (ou Եթիկին) et, finalement, que le colophon ne fait aucune mention de la donation du couvent de Qrna à l'ordre des Dominicains. Ces quatre notices, par ailleurs, reviennent constamment dans les colophons de Qrna jusqu'à l'an 1347. Et puisqu'on les trouve pour la première fois dans le colophon du *Դատաստանաց Գիրք*, dont la traduction date de la même année 1331, il semble assez probable que dans le cours de cette année 1331 Yakobos ait été promu à la dignité de vardapet et reçu dans l'ordre dominicain, que le baron Gorg s'est marié ou remarié avec la *սիկին Եթիկին* et que la donation du couvent de Qrna à l'ordre des Frères Prêcheurs ait eu lieu la même année. Cette donation d'ailleurs resta provisoirement sans conséquence et probablement même sans validité juridique, puisqu'elle n'avait pas été

formellement acceptée par le chapitre général des Dominicains. Au lieu de devenir un couvent dominicain, le monastère de la Sainte Mère de Dieu de Qrna allait devenir le premier centre administratif et intellectuel de la congrégation arménienne des *Միաբանողք*. Dans les colophons de la traduction de la Somme Théologique de S. Thomas d'Aquin (1344 et 1347) *Յոհան Քոնեցի* figure avec les deux titres d'*առաջնորդ* de ce monastère et de *վերախնամող Կարգիս Միաբանողաց*։

Relevons encore un passage dans le colophon du Qarozgirq qui pourrait facilement prêter à des équivoques. En traduisant ce livre, Yakobos s'est servi de ses connaissances de la langue persane, connaissances que l'évêque Barthélemy possédait également. Par « langue persane » on doit entendre dans ce contexte le « *pahlawî nu 'arab* », dialecte iranien qui contenait beaucoup d'arabismes et dont on se servait au 14e siècle dans la région de Մարաղա. C'est dans ce dialecte que Barthélemy de Podio a dû prêcher à ses ouailles de l'Azerbaïdjan. Cependant, il suffit de lire quelques sermons de cet évêque dans la traduction arménienne de Yakobos, pour se convaincre que ces sermons ont été traduits non pas du persan, mais du latin (*). La collaboration de l'auteur aura consisté probablement dans l'explication orale en « langue persane » de passage que Yakobos, qui alors n'était qu'un débutant dans la langue latine, n'arrivait pas à comprendre.

Prof MARC-ANTOINE
van den Oudenrijn O. P.
de l'Université de Fribourg (Suisse)

* Dans une étude sur les Sermons des Unités, que nous espérons pouvoir publier prochainement, nous en donnerons la preuve détaillée.

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՃՇԴՈՒՄ ՍԸ

ՔԱՋՄԱՎԵՊԻ նախորդ թուին մէջ, Պրոֆ. Մալխասեանցի կողմէ լոյս ընծայուած Ամիրատովաթի « Օգուտ բժշկութեան » գործին մէջ գոյութիւն ունեցող կարգ մը սխալներու շարքին, խնդրոյ նիւթ ըրած էի այդ գրքին ձեռք գլխուն մէջ գոյութիւն ունեցող հետեւեալ պարբերութեան « Էլալոս ցեղ մն խուլինձ է որ պատմէ Աստուած օգնէ » մասին մեր մեծայարգ բանասէրին կողմէ տրուած բացատրութիւնը։

Արդարեւ, Պրոֆ. Մալխասեանց Էլալոս բառին մասին այսպէս կ'արտայայտուի « Որ պատմէ թէ Աստուած օգնէ, ուզում է ասել, թէ Էլալոս նշանակում է Աստուած օգնէ։ Նոյնը աւելի որոշ գրում է քիչ յետոյ « Էլալոս հելլենացոց բառովն է թէ յետոյ Աստուած օգնէ և որոյմի ասել կու լինայ »։ Սակայն այսպիսի բառ և այսպիսի նշանակութեամբ չկայ յունարէնում Bailly-ի բառարանում։ Այս հիւանդութիւնը յուսարէն կոչում է ileos, որ իսկապէս նշանակում է գալարումն »։

« Լիտրէն էլ ֆրանսերէն ileus բառի ծագումը դնում է այս յունարէն բառից։ Բայց Ամիրատովաթ առանց որ և է հիմք ունենալու հարկաւ չէր կարող այսպիսի սխալ ստուգարանութիւն անել։ Հիմքն էլ երեւում է։ Նոյն այս հիւանդութիւնը իտալերէն-լատիներէն կոչում է նաեւ miserere, որ նշանակում է, « ողորմեա լինձ »։ Իբրեւ ենթադրութիւն կարծում ենք, որ յունարէն ileos-ը աղաւաղելով կամ զիտմամբ ձեւափոխուելով, դարձել է « էլ-ալոս », որի առաջին մասում տեսնում է « էլ » որ երբայացիներէն նշանակում է Աստուած, (երկրորդ մասը չենք հասկանում)։ Եթէ ճիշդ լինի այս ենթա-

51. Z: — հանն,
52. Z: զսակաւ,
53. Y: Հոովմ—, AZ: Հոովմ—,
54. YZ: Յնսու,
55. YZ: Նաւեայ,
56. Y: Հոովմոցս, Z: Հոովմայեցւոցն,
57. Y: հանն,
58. Z: զվերդբեալ,
59. Y: Բարդղո—, AZ: Բարդղո—,
60. A: զեօզս, Z: զեւզս,
61. AYZ: Քանայ,
62. AYZ: ծառայելով,
63. Y: զմի,
64. AZ: սրբոցն,

65. Y om: և զբնակութիւնս,
66. AZ: բարեպաշտ, Y: պարեպաշտ,
67. Y add: Աստուծոյ,
68. AZ: Գէորգ,
69. A: Քոնայ, Y: Քոնայոյ, Z: Քոնոյ,
70. Y: միայն վ. ի.
71. YZ: — ալն,
72. Z: Հոովմայ,
73. Y: առաջնորդ,
74. Y: — իւն,
75. Y: Կցորդ,
76. Y: — չեմ,
77. Y om: